

Crkvari - crkva Sv. Lovre 2004

Crkvari - St Lovro Church 2004

Željko Tomičić
Tatjana Tkalčec

Primljeno/Received: 15. 2. 2005.
Prihvaćeno/Accepted: 23. 3. 2005.

Nastavljena su sustavna istraživanja prostora sjeverno uz crkvu Sv. Lovre. Uz znatni broj istraženih grobnih cjelina, pri čemu je ustanovljena velika smrtnost djece, otkriveni su i dijelovi tlocrta prostorija i objekata srednjovjekovnoga arhitektonskog sklopa, oštećenog novovjekovnim pregradnjama i intervencijama. Na osnovi dosadašnjih istraživanja zaključuje se da su otkriveni dijelovi objekta sakralne namjene (sakristija ili ranija crkva) te možda dio tlocrta arhitekture samostanskoga kompleksa.

Ključne riječi: Crkvari, crkva Sv. Lovre, groblje, arheološka istraživanja, gotika, sakristija, samostan
Key words: Crkvari, Church of St. Lawrence, cemetery, archaeological excavations, Gothic period, sacristy, monastery

Srednjovjekovna crkva Sv. Lovre s grobljem podignuta je na ponešto izdvojenom brežuljku u neposrednoj blizini sela Crkvara u općini Orahovica (karta 1). Dubok opkop i, vjerojatno i u osnovi, zemljani bedem okružuju zaravan središnjeg uzvišenja (kota 207,10 m). Bedem i opkop oštećeni su novovjekovnim i recentnim intervencijama, a najbolje su očuvani na istočnoj i zapadnoj strani.

Crkva je do danas sačuvala izvorne osnove jednobrodne gotičke dvoranske crkve (Saalkirche) s prepoznatljivim baroknim intervencijama i dogradnjama. Duljina crkve je 17,52 (19,56) m, a širina 7,60 m. Poligonalno je zaključena s četiri potpornjaka, horizontalno podijeljenih u dva polja. Oko svetišta i do polovine južne strane lađe crkve teče podnožje. Na osnovi profilacije južnog portala okvirno je datirana u 15. st. (Vukičević-Samaržija 1986, 98). Ispod postojeće crkve, pretpostavljano je postojanje manje crkve, podignute u vremenu između romanike i gotike (Đurić, Feletar 2002, 86).

Crkva se spominje krajem 17. st. u zapisu komorskog popisivača, gdje se opisuje kao derutna crkva koja je navodno pripadala samostanu. Komorski je popisivač spomenuo kako se na udaljenosti od oko 400 koraka vide i ostaci kapele Sv. Duha, čime se zasigurno opovrgava poistovjećivanje crkve Sv. Lovre i Sv. Duha u stručnoj literaturi 80-ih godina prošlog stoljeća. To potvrđuju i daljnji komorski popisi, gdje se jasno opisuje ruševna crkva Sv. Lovre na brdu iznad sela Jošave, okružena opkopom i građena kamenom, a nagađa se da je pripadala nekom samostanu ili opatiji (Tomičić et al. 2004, 157). Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, crkva Sv. Lovre bila je filijalna crkva župe Orahovice koju su sve do 1816. vodili franjevci. Obnovljena je tek 1743. g., a 1816. postala je filijalnom crkvom župe Feričanci kojoj pripada do danas.

Prva stručna istraživanja provedena su 2001. god. pod vodstvom Zvonimira Bojčića, dipl. arheologa i

ravnatelja Konzervatorskog odjela u Osijeku, kojom prigodom su obavljena konzervatorska istraživanja korpusa crkve kao i arheološka sondažna istraživanja unutar lađe te prostora sjeverno i južno od crkve (pod vodstvom Vesne Kezunović iz Konzervatorskog odjela u Osijeku).

Institut za arheologiju u Zagrebu započeo je 2003. g. sustavna arheološko-konzervatorska istraživanja koja su rezultirala otkrićem dijela gabarita srednjovjekovne i barokne arhitekture sjeverno od crkve kao i grobnih cjelina (Tomičić et al. 2004, 158, Sl. 1).¹

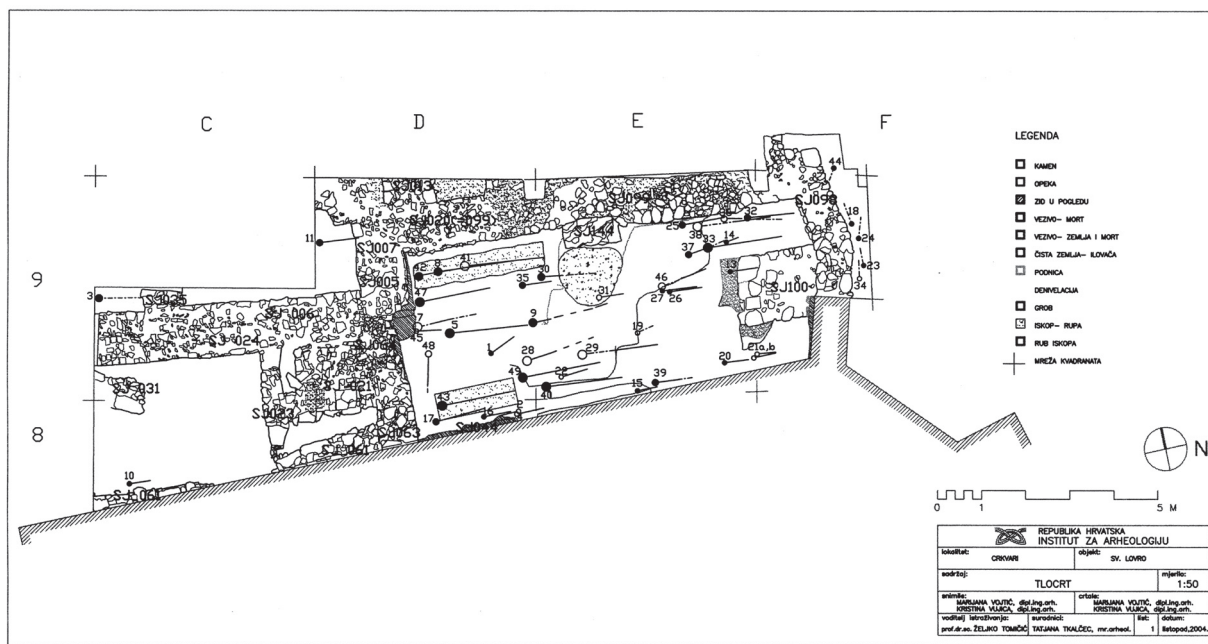
U razdoblju od 23. kolovoza do 3. rujna 2004. Institut za arheologiju je nastavio sustavno istraživanje ovoga značajnoga arheološkog nalazišta.² Iskopavanja su nastavljena na području neposredno sjeverno od crkve Sv. Lovre, a vezana su na koordinatnu mrežu postavljenu 2003. g. na osnovi kvadranta veličine 5 x 5 m. Radovi započeti 2003. g. nastavljeni su u □ D9 i □ D8c,d, otvoren je □ E9, □ F9a, c te manji segment □ F10a, odnosno radovi su se odvijali na površini od 62,5 m² (slika 1).³

- 1 Projekt arheološko-konzervatorskih istraživanja toga spomeničkoga kompleksa odvija se u sklopu znanstvenog projekta *Srednjovjekovno arheološko naslijeđe Hrvatske* (5.-16. st.) voditelja prof. dr. sc. Željka Tomičića, ravnatelja i znanstvenog savjetnika Instituta za arheologiju u Zagrebu.
- 2 Istraživanja se obavljaju u dogovoru s Konzervatorskim odjelom u Požegi, a uz novčanu potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Osim voditelja istraživanja, prof. dr. sc. Željka Tomičića, u istraživanjima 2004. su iz Instituta sudjelovali asistenti mr. sc. Tatjana Tkalčec i Hrvoje Kalafatić. Nadalje, stručnu su pomoć pružile dipl. arheologinja Kristina Turkalj te apsolventica arheologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Slađana Latinović. Tijekom dva radna dana u istraživanje su se radi arhitektonskog snimka uključile i d.i.a. Marijana Vojtić iz Instituta za povijest umjetnosti i d.i.a. Kristina Vujica iz Hrvatskoga restauratorskog zavoda. U radovima je sudjelovalo i 6 radnika iz Crkvara, Nove Jošave i Orahovice.
- 3 Dokumentacija je nastavljena na istraživanja 2003. godine. Zabilježeno je 73 novih stratigrafskih jedinica (slojeva, ukopa, zapuna, zidova, urušenja i grobnih cjelina). Ukupno je uvedeno 47 vrećica s nalazima keramike, metalnih i staklenih predmeta. U popisu uzoraka zabilježeno je 75 uzoraka ljudskih kostiju (iz grobnih cjelina i dislociranih) te ugljena. U obrazac posebnih nalaza izdvojeno je 11 predmeta (vrčevi, brončane aplikle, novac, profilirani klesanci). Kao dio dokumentacije, izrađen je situacijski plan arhitekture i grobnih cjelina u M 1: 50, zatim 39 crteža u mjerilima M 1:10 i M 1:20. Izrađeni su i detaljni crteži tlocrta i presjeka arhitekture u programu AutoCAD 2004 koji se temelje na koordinatnim točkama snimljenim totalnom geodetskom stanicom.

Karta 1. Detalj zemljovida (TK 1: 25000) s naznačenim položajem crkve Sv. Lovre kod Crkvara

Map 1. A detail (TK 1:25000) with marked location of the Church of St. Lawrence near Crkvari

Sl. 1. Situacijski plan 2004. (izradile d.i.a. M. Vojičić i d.i.a. K. Vujica; grobne cjeline doradila T. Tkalčec)

Fig. 1. Situation map 2004 (by M. Vojičić, B.S.Eng.Archit., and K. Vujica B.S. Eng.Archit., burials worked in by T. Tkalčec)

Stratigrafska slika

U istraživanjima 2004. g. zamijećene su sljedeće stratigrafske jedinice:

SJ 001 - recentni humus pomiješan sa šutom i lomljenim kamenjem u □ E9 i □ F9/F10.⁴ U SJ 001 ima kovanih željeznih čavala i dislociranih ljudskih kostiju. Pronađeni su i ulomci recentnih tanjura.

SJ 004 - sloj zemlje pomiješane sa šutom i žbukom u □ E9 i F9a,c.⁵ Preslojen je recentnim humusom SJ 001. Presječen je ukopom SJ 083. Sadrži brojne grobne cjeline. Interpretacija: sloj je nastao učestalim ukopavanjem i miješanjem zapuna grobnih cjelina. U SJ 004 pronađene su brojne dislocirane ljudske kosti, ulomci keramike, kovani željezni čavli, lomljeno kamenje i opeka. Pronađena su i tri primjerka zeleno glaziranih vrčića, koje možemo vezati uz upotrebu u liturgijske svrhe.

4 Vrh SJ 001 u F9a-JZ - ∇207,37 m; F9a-jug sredina, odnosno kod zaključka kontrafora i crkve - ∇207,42 m; SZ ugao kontrafora ∇207,37 m; SI ugao kontrafora ∇207,32 m; sredina F9ac ∇207,25 m; F9c-sjeveroistok ∇207,22 m.

5 Vrh SJ 004 (i dno SJ 001) - □ E9a - ∇207,06 m; □ E9b ∇207,08 m; □ E9c ∇206,91 m; □ E9d - ∇206,92 m.

SJ 072 - ukop zapune SJ 073 u E8c/E9b.

SJ 073 - zapuna; svijetlosmeđa, sivkasta rastresita zemlja, puna sitne žbuke u □ E8c/E9b. Ova pojava zamijećena je uz sjeverni zid crkve na ∇ 207,17 m i 207,20 m. Dimenzije: dužina 4,8 m; širina 0,20 - 0,40 m. Radi se o recentnom ukopu koji je ukopan u SJ 001.

SJ 078 - ukop zapune SJ 079 u □ D9b.

SJ 079 - zapuna od sivosmeđe zemlje s puno maltera i žbuke u □ D9b, registrirana na ∇ 206,57 m.

SJ 081 - mrlja žute ilovače s malo primjesa sivo-bijeloga sitnog maltera i žbuke u □ D9b na ∇ 206,66 m (dno 206,59 m).

SJ 082 - mrlja žute gline sa sipkim sivosmeđim malterom i lomljenim kamenjem promjera 5-10 cm. Nalazi se ispod SJ 081 u □ D9b. Vrh SJ 082 je ∇ 206,5 i 206,56 m. U SJ 082 ima dislociranih kostiju te nešto keramike.

Interpretacija SJ 079, 081 i 082: vjerojatno se radi o dnima zapuna i ukopa grobnih raka, uništenih naknadnim ukopima.

SJ 083 - ukop zapune SJ 084, urušenja SJ 087 i zapune SJ 138 u □ E9a,c. Ukop je sjekao SJ 004. Poremetio je i ošteti brojne grobne cjeline. Ukop je na većim dubinama, gdje je sjekao zdravicu, sužen i pravilno kružno oblikovan. Dno SJ 083 je na ∇ 205,36 m.

SJ 084 - zapuna ukopa SJ 083 sastoji se od tamnosmeđe zemlje pomiješane sa žbukom i ciglama. Vremenski je mlada od ukopa SJ 083 te urušenja SJ 087 i zapune SJ 138.

SJ 087 - urušena zidana konstrukcija - urušenje od kamena i šute s velikim kompaktnim cjelinama od cigle i od kamena. Nalazi se ispod SJ 084, a iznad SJ 138 unutar ukopa SJ 083.

SJ 138 - zapuna unutar ukopa SJ 083 koji je na toj dubini sužen i pravilno kružno oblikovan. Sastoji se od žutosmeđe zemlje pomiješane sa sivim malterom.

SJ 094 - sloj suhe, rastresite i sipke šute tj. maltera sa sitnim oštrobriđnim kamenjem, svijetle sivkaste boje. Zamijećen je ispod SJ 001 u □ F9c, istočno od zida SJ 098. Sadrži plitke ukope (čija orijentacija poštuje smjer zida SJ 098) male djece - novorođenčadi, čije se pokopavanje dogodilo vjerojatno u vrijeme kada je objekt koji se nalazio sjeverno od crkve bio u funkciji.

SJ 098 - zid smjera S-J (na jugu ulazi pod kontrafor crkve) građen od lomljenoga kamenja vezanog žbukom (slika 1). Organski je vezan sa zidom SJ 099. Širina zida 0,84 m; dužina 3,37 m. Nalazi se plitko na ∇ 207,1 m, ispod sloja recentnog humusa SJ 001 u □ F9a,c i F10a. Vanjsko i unutrašnje lice zida građeno je od nešto većih (nepravilnih) kamena lomljenaca, a ispunjena od manjih.

SJ 099 - zid smjera I-Z građen od lomljenog kamenja vezanog žbukom (slika 1). Organski je vezan sa zidom SJ 098. Radi se, u stvari, o zidu koji je g. 2003. nazvan SJ 020. Dužina zida 8,94 m; širina 1,06 m. U □ D9c,d zamijećen je ispod humusa SJ 001, dok je u □ E9c,d oštećen i očuvan na relativnoj dubini od oko 1 m (∇ 206,12 m). Nadalje, u □ F9c, pri spoju sa SJ 098, nalazi se na ∇ 206,85 m. Oštećenje zida možda je u vezi s ukopom SJ 083? Lice zida građeno je od nešto većih (nepravilnih) kamena lomljenaca, a ispunjena od manjih. Na zapadnoj strani, pri završetku zida SJ 099, s njegove južne strane nalazi se struktura slične grade - SJ 005/007. SJ 005/007 je sastavni dio zida SJ 099 koji na tome dijelu temeljima ne seže tako duboko kao u nastavku prema istoku, već leži na sloju smeđe zemlje. U

□ E9c, sredinom dužine zida SJ 099, s njegove južne strane dozidana je još jedna struktura - SJ 144.

SJ 100 - struktura od kamenog popločenja u □ E9b,d/F9a,c, zapadno od zida SJ 098 (slika 1). Zamijećena je na ∇ 206,95 m. Leži na proslojcima od žbuke i očuvala je donje izvorne slojeve (slika 2), dok su na ostalim mjestima istraživane površine srednjovjekovni slojevi gotovo u potpunosti oštećeni učestalim ukopavanjem. Dimenzije 0,76 x 0,64 m. Struktura SJ 100 vjerojatno predstavlja oltarnu menzu kojoj se pristupalo s istočne strane, gdje je dijelom i očuvana niža pristupna razina (poput stuba) koja vjerojatno predstavlja izvornu niveletu prostorije (sakristije?).

Sl. 2. Oltarna menza i pogled na temelje sjevernog zida crkve (snimio H. Kalafatić)

Fig. 2. Altar mensa I, view of the fundaments of the northern church wall (Photo by H. Kalafatić)

SJ 110 - struktura? - kompaktni sloj bijele žbuke izduženoga ovalnog oblika u □ D9b nalazio se ispod SJ 082 (∇ 206,57 m - zapad; ∇ 206,37 m - istok). SJ 110 ima oblik podloge groba tj. grobne rake. Debeo je 2-3 cm.

SJ 111 - sloj smeđe masne gline definiran je na ∇ 206,60, ∇ 206,55, ∇ 206,39 u □ D9. Sadrži nalaze ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike, dislociranih ljudskih kostiju. Presječen je duboko ukopanim rakama ili starijim grobovima.

SJ 144 - zidana struktura (pilastar?) penetrirana u zid SJ 099, s njegove južne strane (slika 1). Slične je grade kao zid SJ 099. Oštećena je ukopom SJ 083. Dno SJ 144 je na ∇ 205,36 gdje je ukopan u zdravicu.

Ostale stratigrafske jedinice pripadaju oznakama grobnih cjelina (ukopa i zapuna raka te kostura).

Grobne cjeline

Ukupno je tijekom istraživanja Instituta za arheologiju 2003. i 2004. g. zabilježeno 49 grobnih cjelina. Godine 2003. zabilježeno je 12 grobova, a istraženi su grobovi 1, 2, 3, 5, 8 i 10 te dijelom grob 4. Godine 2004. dovršeno je istraživanje grobova 4, 7, 9 i 11 iz 2003. g. i u cjelini su istraženi daljnji grobovi od br. 13 do 49, (s time da je u grobu 21 vjerojatno dvoje djece, što će biti dokazano ili opovrgnuto antropološkom analizom - grob 21a i 21b). U zapuni grobne rake br. 6, registriranoj još 2003. g., nisu pronađeni kosturni ostaci pokojnika. Postojanje mrlje rake groba 12 u istraživanjima 2004. g. nije potvrđeno.

U daljnjem se tekstu donose osnovni podaci o grobnim cjelinama istraživanim 2004. g. (slika 1).

Grob 4 - dijete (SJ 040-kostur). Nalazi se u □ D8d uz sjeverni zid crkve. Grobna raka nije prepoznatljiva. Istraživanje grobne cjeline započelo je 2003. g., a završeno je 2004. kada se otvorao □ E8c. Grob 4 vjerojatno je presjekao grob 2 i poremetio kosti groba 2, a ne obrnuto (na to nas upućuje neuobičajena orijentacija groba 2 - /istok-zapad/zabilježena 2003. g.).⁶ Ukoliko je grob 2 uistinu orijentiran I-Z, tada je moguće da je ukop groba 2 ošteti grobnu cjelinu 4 i uništio lubanju groba 4. Dijete iz grobne cjeline 4 položeno je na leđa u ispruženom položaju, ruku položenih uz tijelo (lijeva podlaktica možda nisko na zdjelici). Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 15° prema jugu.⁷ Kostur SJ 040 se nalazi na ∇ 206,67 m unutar sloja SJ 004. Dužina kostura: 60 cm.

Grob 7 - odrasla individua? (SJ 051 - ukop, SJ 052 - kostur, SJ 053 - zapuna) u □ D9a/b. Orijehtacija Z-I. Otklon nije moguće točnije odrediti zbog velike oštećenosti grobne cjeline i nedostatka kostiju. Grobna cjelina je presječena grobom 5, a vjerojatno i još nekim grobom, čiji kosturni ostaci nisu pronađeni. Očuvana je nadlaktična kost lijeve ruke u dužini od 30 cm koja bi upućivala da se radi o odrasloj individui i fragmenti kostiju vjerojatno lijeve ruke. Kosti se nalaze na ∇ 206,24. Vrh rake je zabilježen na ∇ 206,45 m. Zapuna se sastojala u gornjem dijelu od bijeloga kreča ili sitne šute od maltera, dok je čitavo dno rake imalo tanak prosloj žutocrvenog pijeska, od kakvog je građen po strukturi mladi (možda barokni?) zid SJ 063/064, zapadno od groba. Grob je ukopan nakon gradnje, a možda i propadanja tog baroknog objekta jer je ošteti zid.

Grob 9 - odrasla individua (SJ 057 - ukop, SJ 058 -zapuna SJ 059 - kostur) u □ D9b/E9a. Orijehtacija Z-I s odklonom od 11° prema jugu. Presječen je sa SJ 083. Sjekao je grob 5. Očuvane su kosti lubanje, vratnih kralježaka, lopatične kosti, lijeva klavikula te kost lijeve nadlaktice. Očuvan je u dužini od 46 cm. Radi se o ukopu odrasle individue položene na dno grobne rake na leđima, glave okrenute udesno. Položaj ruku nepoznat. Grobna raka u gornjem je dijelu prepoznata kao oval, međutim, prilično je neodrediva jer je ukop sjekao zapunu groba 5 koja je sličnog sastava kao i zapuna groba 9. Kostur se nalazi na ∇ 206,57.

Grob 11 - kostur većeg djeteta (SJ 068). Grob je zabilježen u istraživanjima 2003. Godine 2004. grob je istražen, dokumentiran i izvađen. Nalazi se u □ D9c. Orijehtacija Z-I s odklonom od 2° prema sjeveru. Presječen je sa SJ 005 (007). Očuvane su gotovo sve kosti, osim kostiju lijevog femura. Lubanja fragmentirana, okrenuta prema sjeveru (ulijevo). Kosti potkoljenica su presječene zidom SJ 005. Očuvan je u dužini od 88 cm. Tragovi drvenog lijesa na mjestu lijeve natkoljenice. Radi se o ukopu djeteta položenog u grobnu raku (koja nije prepoznata) u lijesu. Dijete je bilo položeno u ispruženom položaju na leđima, ruku blago povinutih u laktu prema zdjelici. Kostur (lubanja) se nalazi na ∇ 206,29 m.

Grob 13 - dijete (SJ 074 - ukop, SJ 075 - kostur, SJ 076 - zapuna) u □ E9d. Grobna raka je prepoznata kao ovalna mrlja očuvane dužine 65 cm, širine 24 - 27 cm na ∇ 206,90 m. Ukop rake SJ 074 ošteti je žutu žbuku na većem klesancu koji je dio SJ 100 (oltara?). Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju, ruku položenih uz tijelo (desna podlaktica blago svinuta prema zdjelici). Tragovi lijesa nisu uočeni. Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 17° prema jugu. Otklon rake prema jugu je 25°. Kostur SJ 075 nalazi se na ∇ 206,88 m. Dužina kostura: 61 cm.

Grob 14 - dijete (SJ 077 - kostur) u □ E9d. Grobna raka nije prepoznatljiva. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju, ruku položenih uz tijelo. Lijeva noga skvrčena u potkoljenici. Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 20° prema jugu. Kostur SJ 077 se nalazi na ∇ 206,82 m unutar sloja SJ 004. Dužina kostura: 54 cm.

Grob 15 - dijete (SJ 080 - kostur) u □ E9a. Grobna raka nije prepoznatljiva. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Djelomično očuvano. Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 7° prema jugu. Kostur SJ 080 se nalazi na ∇ 206,80 m. Čitav se kostur nalazi blago položen na lijevi bok, vjerojatno zbog neravne grobne rake? Dužina očuvanog kostura: 23 cm.

Grob 16 - dijete (SJ 088 - ukop, SJ 089 - kostur, SJ 090 - zapuna) u □ D8d uz temelje sjevernog zida crkve. Grobna raka je ovalnog oblika. Dijete je položeno u drvenom lijesu na dno grobne rake. Položeno je na leđima u ispruženom položaju. Kostur većim dijelom očuvan. Nedostaju kosti desne ruke. Podlaktične kosti lijeve ruke blago su zakrenute prema zdjelici. Glava na tjemenu. Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 17° prema jugu. Raka iste orijentacije. Kostur SJ 089 nalazi se na ∇ 206,56 m. Dužina kostura: 58 cm (bez kostiju stopala). Grob 16 se gornjim dijelom nalazi na donjem dijelu groba 17, ali nije došlo do presijecanja skeleta. Grob 16 je također preslojio još jedan ukop čiji su tragovi lijesa otkriveni na ∇ 206,44, a dno rake na ∇ 206,26. Međutim, u tome grobu (takoder dječjem) nisu pronađeni ostaci skeleta (grobnu nije dodijeljen broj).

Grob 17 - veće dijete (SJ 091 - ukop, SJ 092 - kostur, SJ 093 - zapuna) u □ D8d uz temelje sjevernog zida crkve, zapadnije i ispod groba 16. Grobna raka je u gornjem dijelu pravokutnog oblika, u donjem dijelu nejasan oblik. Tragovi lijesa nisu uočeni. Dijete je položeno na dno grobne rake na leđima u ispruženom položaju. Kostur većim dijelom očuvan. Nedostaju kosti stopala. Ruke i noge ispružene uz tijelo. Glava na tjemenu. Orijehtacija kostura Z-I s odklonom od 16° prema jugu. Raka iste orijentacije. Kostur SJ 092 se nalazi na ∇ 206,50 m (lubanja), odnosno ∇ 206,39 (kralježnica). Dužina kostura: 105 cm (bez kostiju stopala).

Grob 18 - dijete (SJ 095 - kostur) u □ F9c. Grobna raka nije prepoznatljiva od okolnog SJ 094. Dijete je položeno na leđa, pogled ulijevo. Orijehtacija kostura J-S s odklonom od 28° prema zapadu. Kostur SJ 095 se nalazi na ∇ 206,82 m. Dijete je položeno istočno od zida SJ 098 smjera S-J, poštujući smjer zida te je za pretpostaviti da se ukop dogodio nakon gradnje tog objekta, ali u fazi kada je objekt bio u funkciji, odnosno onda kad je bio nadzeman i vidljiv. Dužina očuvanog kostura: 20 cm.

6 Kosturu djeteta 2003. g. nije zabilježena lubanja. G. 2004. zaključeno je da je lubanja kostura iz groba 4 vjerojatno pripisana grobu 2. Stoga će prilikom antropološke analize biti potrebno usporediti kosti ovih dviju grobnih cjelina.

7 Prikazuje se stupanj odklona položaja lubanje (odnosno linije lubanja - stopala) od linije zapad-istok.

Grob 19 - dijete (SJ 096 - kostur) u □ E9ab. Grobna raka nije prepoznatljiva. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Djelomično očuvano. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 30° prema jugu. Kostur SJ 096 se nalazi na ∇ 206,47 m. Dužina očuvanog kostura: 23 cm.

Grob 20 - dijete (SJ 097 - kostur) u □ E9b uz sjeverni zid crkve. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Tragovi lijesa uočeni, pronađena i dva kovana čavla za pričvršćivanje lijesa. Dijete je u raku položeno u drvenom lijesu u ispruženom položaju. Kostu desne ruke nedostaju, dok su poremećene kosti lijeve noge ili i one nedostaju. Položaj ruku: vjerojatno ispružen. Kostur većim dijelom očuvan. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 12° prema jugu. Kostur SJ 097 se nalazi na ∇ 206,53 m. Dužina očuvanog kostura: 57 cm (bez kostiju stopala).

Grob 21 (21a i 21b) - dva djeteta? - (SJ 101 - kostur) u □ E9b/F9a. Grobna raka nije prepoznata, no vjerojatno se radi o dva zasebna ukopa djece, čiji su kosturni ostaci pronađeni prilično dislocirani. Skeleti su bili položeni na leđa u ispruženom položaju, ali detalje o položaju glave, ruku ili nogu nije bilo moguće ustanoviti. Orijehtacija skeleta većeg djeteta (gornjeg) - grob 21a je Z-I s otklonom od 16° prema jugu, a groba 21b Z-I s otklonom od 14° prema jugu. Kostu skeleta groba 21a (vrh lubanje) nalaze se na ∇ 207,12 m, a ostale kosti oko ∇ 207,06 m. Očuvana dužina kostiju registriranih kao grob 21a je 50 cm. Kostu donjeg djeteta - groba 21b - kralježnica i rebra, bili su očuvani *in situ* u dužini od 10 cm.

Grob 22 - dijete (SJ 102 - kostur) u □ E9a uz zid crkve. Grobna raka nije prepoznatljiva. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Djelomično očuvano. Detalji položaja kostiju ruku, nogu, glave su nepoznati. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 24° prema jugu. Kostur SJ 102 se nalazi na ∇ 206,42 m. Dužina očuvanoga kostura: 17 cm.

Grob 23 - dijete (SJ 103 - kostur) u □ F9c južnije od grobova 18 i 24. Grobna raka nije prepoznatljiva u okolnome SJ 94. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Kostur je djelomično očuvan i vrlo poremećen. Orijehtacija kostura J-S s otklonom od 8° prema zapadu. Kostur SJ 103 se nalazi na ∇ 207,00 m. Ukop djeteta je pratio zid SJ 098, odnosno dogodio se u vrijeme funkcioniranja toga objekta. Dužina očuvanoga kostura: 28 cm.

Grob 24 - kostur djeteta (SJ 104 - kostur) u □ F9c sjevernije od groba 23. Grobna raka nije prepoznatljiva u okolnome SJ 94. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Kostur je djelomično očuvan i vrlo poremećen. Orijehtacija kostura J-S s otklonom od 2° prema istoku. Kostur SJ 104 se nalazi na ∇ 206,78 m. Ukop djeteta je pratio zid SJ 098, odnosno dogodio se u vrijeme funkcioniranja toga objekta. Dužina očuvanoga kostura: 35 cm.

Grob 25 - kostur djeteta (SJ 105 - kostur) u □ E9d. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Tek pri istraživanju skeleta uočen je trag lijesa uzduž desne strane grobne cjeline. Dijete je u raku položeno u drvenom lijesu u ispruženom položaju. Glava okrenuta poludesno. Nedostaju kosti lijeve potkoljenice. Kostu desne ruke

nedostaju, lijeva podlaktica položena na trbuh. Kostur je većim dijelom očuvan. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 19° prema jugu. Kostur SJ 105 se nalazi na ∇ 206,47 m. Dužina kostura: 88 cm (nedostaju dijelovi kostiju stopala).

Grob 26 - kostur djeteta (SJ 107 - kostur) u □ E9d. Mrlja zapune i ukop grobne rake uočeni su, no iskopavanjem se ustanovilo da pripadaju grobu djeteta koje leži neposredno ispod groba 26 - grobu 27. Uočeni su tragovi lijesa. Kostu su vrlo poremećene i nije moguće dati detaljniji opis. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 17° prema jugu. Kostur SJ 107 nalazi se na ∇ 206,43 m. Očuvana dužina kostura (s napomenom kako su kostu vrlo poremećene): 67 cm.

Grob 27 - (SJ 106 - ukop rake, SJ 109 - kostur, SJ 108 - zapuna). Nalazi se u □ E9d. Mrlja zapune i ukop grobne rake uočeni su prilikom istraživanja groba 26 koji se nalazi neposredno nad grobom 27. Zapuna se sastoji od žutosivo-smeđe zemlje sa sitnom šutom. Jasno su uočljivi tragovi lijesa koji je pravokutnoga oblika sa širom stranicom kod glave, a užom pri nogama. Kostu su vrlo poremećene i nemoguće je dati detaljniji opis položaja ruku. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 17° prema jugu. Kostur SJ 109 nalazi se na ∇ 206,34 m. Očuvana dužina kostura (bez kostiju stopala): 68 cm.

Grob 28 - kostur odrasle osobe (SJ 112 - kostur) u □ D9b. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Nije uočen trag lijesa. Od kostiju je očuvana lubanja (bez mandibule) i vratni kralješci. Kostur je niže u □ E9 bio presječen ukopom SJ 083. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 32° prema jugu. Kostur SJ 112 nalazi se na ∇ 206,45 m. Očuvana dužina kostura: 28 cm.

Grob 29 - kostur odrasle osobe (SJ 113 - kostur) u □ E9a/b. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Nije uočen trag lijesa. Od kostiju su očuvane tek kostu desne noge i kostu lijeve potkoljenice sa stopalima. Kostur je □ E9a bio presječen ukopom SJ 083. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 5° prema jugu. Kostur SJ 113 nalazi se na ∇ 206,34 m. Očuvana dužina kostura: 88 cm.

Grob 30 - kostur djeteta (SJ 114 - kostur) u □ E9c. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Uočen je trag pravokutnog lijesa kod glave kostura. Dijete je u raku položeno u drvenom lijesu u ispruženom položaju. Glava na tjemenu. Nedostaju sve kostu od podlaktica na niže, gdje je grob presječen ukopom SJ 083. Stoga detaljniji opisi nisu mogući. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 3° prema jugu. Kostur SJ 114 se nalazi na ∇ 206,32 m. Dužina očuvanog dijela kostura: 45 cm.

Grob 31 - kostur djeteta (SJ 115 - kostur) u □ E9a. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Grob je vrlo poremećen, mnoge kostu nedostaju. Sačuvane su tek kostu nekoliko kralježaka, rebra te lijeve ruke i bedrene kostu. Grob je presječen ukopom SJ 083, a desnom stranom i gornjim dijelom potonuo je uz rubove ukopa SJ 083 u jamu nastalu urušavanjem SJ 087 u SJ 083. Uz njegovu lijevu stranu nađene su kostu stopala odrasle osobe *in situ*, vjerojatno ostaci groba 9 koji je kompletno sredinom skeleta presječen ukopom SJ 083. Moguće je da je i ukop rake groba 9 ošteti i poremetio grobnu cjelinu 31. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 11° prema jugu. Kostur SJ 115 se nalazi na ∇ 206,24 m (do 205,94). Dužina očuvanog dijela kostura: 68 cm.

Grob 32 - kostur većeg djeteta (SJ 116 - kostur) u □ F9c, između zida SJ 098, SJ 099 i strukture SJ 100. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Kostur je prilično očuvan, no kosti nogu su ponešto dislocirane. Podlaktice ruku položene su na zdjelici (lijeva visoko na zdjelici, desna nisko, tek blago zakrenuta). Grob 32 presjekao je skelet groba 36 od pojasa na niže. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 11° prema jugu. Kostur SJ 116 nalazi se na ∇ 206,76 m. Dužina kostura: 109 cm.

Grob 33 - odrasla individua (SJ 117 - kostur, SJ 118 - ukop, SJ 119 - zapuna) u □ E9d/F9c, između zida SJ 098, SJ 099 i strukture SJ 100 (slika 3). Mrlja zapune i ukop grobne rake uočeni su tek u donjem dijelu grobne cjeline (kod nogu). Kostur je dobro očuvan, ponešto su dislocirane kosti kralježnice. Glava je položena na tjemenu. Podlaktice ruku položene su na zdjelici (lijeva nisko na zdjelici, desna visoko iznad zdjelice, prekrivena na trbuhu). Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 11° prema jugu. Kostur SJ 117 nalazi se na ∇ 206,58 m. Dužina kostura: 184 cm.

Grob 34 - kostur djeteta (SJ 120 - kostur) u □ F9c. Grobna raka nije prepoznatljiva od okolnog SJ 094. Očuvani su tek ostaci kostura djeteta. Podno njega (prema sjeveru) nalazi se dislocirana lubanja još jednog djeteta (ostaci lubanje iz groba 23?). Orijehtacija kostura J-S s otklonom od 3° prema istoku. Kostur SJ 120 nalazi se na ∇ 207,00 m. Dijete je položeno istočno od zida SJ 098 smjera S-J, poštujući smjer zida te je za pretpostaviti da se ukop dogodio nakon gradnje tog objekta, ali u fazi kada je objekt bio u funkciji, odnosno onda kad je bio nadzeman i vidljiv. Dužina očuvanoga kostura: 12 cm.

Grob 35 - kostur djeteta (SJ 121 - kostur) u □ D9d/E9c. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Kosti su prilično poremećene. Od polovine potkoljenica kostur je odsječen mlađim ukopom (vjerojatno ukopom groba 30). Položaj ruku nije moguće sa sigurnošću odrediti zbog velike dislociranosti kostura, no moguće je da je desna podlaktica bila položena na prsa (lijeva nedostaje). Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 18° prema jugu. Kostur SJ 121 nalazi se na ∇ 206,28 m. Dužina očuvanoga kostura: 72 cm.

Grob 36 - kostur odrasle individue (SJ 119 - kostur) u □ E9d, između zida SJ 098, SJ 099 i strukture SJ 100. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Kostur je loše očuvan i oštećen kasnijim ukopima. Nedostaje lubanja, očuvane su kosti desne ruke (bez kostiju šake), zatim rebra i dio kralježaka. Grob je u donjem dijelu presječen ukopom groba 32, a u gornjem ukopom groba 25. Podlaktica desne ruku individue iz grobne cjeline 36 ispružena je uz tijelo, a kosti lijeve ruke nisu očuvane. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 1° prema sjeveru. Kostur SJ 122 nalazi se na ∇ 206,67 m. Dužina očuvanoga kostura: 60 cm.

Grob 37 - kostur djeteta (SJ 123 - kostur) u □ E9d. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Jasno su uočljivi tragovi pravokutnog drvenog lijesa šire stranice kod lubanje. Kosti djeteta očuvane su od lubanje do zdjelice s time da nedostaju kosti lijeve ruke. Grob je u donjem dijelu presječen mlađim ukopom (vjerojatno ukopom groba 33). Položaj ruku nije moguće sa sigurnošću odrediti jer lijeva ruka nedostaje. Desna ruka ispružena je uz tijelo. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 50° prema jugu. Kostur SJ 123 nalazi se na ∇ 206,40 m. Dužina očuvanoga kostura: 45 cm.

Grob 38 - kostur odrasle individue (SJ 124 - kostur) u □ E9d/F9c. Mrlja rake i ukop uočeni su tek u donjem dijelu (kod nogu) grobne cjeline. Uočeni su tragovi drvenog lijesa. Od kostura je očuvana samo desna noga. Grob je presječen ukopima grobova 36 i 25. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 18° prema jugu. Kostur SJ 124 nalazi se na ∇ 206,29 m. Dužina očuvanoga kostura: 90 cm.

Grob 39 - kostur djeteta (SJ 125 - kostur) u □ E9b uz sjeverni zid crkve. Mrlja zapune i ukop grobne rake nisu uočeni. Prepoznati su tragovi drvenog lijesa. Kosti djeteta očuvane su od lubanje do sredine rebara i kralježaka, a donji dio tijela nedostaje. Kosti su vrlo poremećene i nije moguće ustanoviti položaj ruku. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 4° prema jugu. Kostur SJ 125 nalazi se na ∇ 206,32 m. Dužina očuvanoga kostura: 44 cm.

Grob 40 - kostur odrasle individue (SJ 126 - kostur) u □ E9a. Mrlja rake i ukop uočeni su tek u predjelu desne strane lubanje pokojnika, a u ostalim su dijelovima presječeni mlađim ukopima. Tragovi lijesa nisu uočeni. Kostur je dobro očuvan. Pokojnik je u grobnu raku položen u ispruženom položaju, glave na tjemenu, podlaktica prekrivenih na prsima. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 9° prema jugu. Kostur SJ 126 nalazi se na ∇ 206,16 m. Dužina očuvanoga kostura: 171 cm.

Grob 41 - kostur odrasle individue (SJ 127a - ukop, SJ 127 - kostur, SJ 128 - zapuna) u □ D9d, južno od zida SJ 020. Mrlja rake i ukop uočeni su na ∇ 206,25 m. Raka je pravokutnog oblika (gornji dio oštećen ukopom groba 8). Ukupno očuvana dužina rake iznosi 1,85 m, širina rake kod glave - 0,70 m, kod kukova - 0,71 m, kod nogu - 0,68 m. Uočeni su tragovi drvenog lijesa. Kostur je dobro očuvan, no nedostaje lubanja (mandibula je pronađena, no ponešto dislocirana) koja je vjerojatno oštećena ukopom groba 8 (u zapuni groba 8 pronađena je jedna lubanja, uklonjena uz lijevu stranu grobne cjeline 8, kod nogu!). Ispod groba 41 nalazi se grob 42. Ukop groba 41 u donjem dijelu, u kojem je registriran, sjekao je sloj SJ 111. Zapuna se također sastojala od čišće zemlje - smeđe gline, s puno manje primjese šute nego u mlađim grobovima. Pokojnik je na dno grobne rake položen u lijesu, u ispruženom položaju, lijeve ruke prekrivene nisko na prsima, a desne na trbuhu, odnosno visoko na zdjelici. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 8° prema jugu. Kostur SJ 127 nalazi se na ∇ 206,17 m (zdjelica). Dužina očuvanoga kostura: 180 cm.

Grob 42 - kostur odrasle individue (SJ 129 - ukop, SJ 130 - kostur, SJ 131 - zapuna) u □ D9c/d, južno od zida SJ 020, odnosno istočno od zida SJ 005 i njegovih temelja SJ 007. Mrlja rake i ukop uočeni su na ∇ 206,20 m. Raka je pravokutnog oblika (donji dio nedefiniran). Ukupno očuvana dužina rake iznosi 1,90 m, a širina rake 0,65 m. Ukop groba 42 u donjem dijelu, u kojem je registriran, sjekao je sloj SJ 111. Zapuna se također sastojala od čišće zemlje - smeđe gline, s puno manje primjese šute nego u mlađim grobovima. Uočeni su tragovi drvenog lijesa i čavala kojima je lijes bio pričvršćen. Kostur je dobro očuvan, no ponešto su dislocirane podlaktične kosti lijeve ruke (možda ukopom groba 8). Grob se nalazi neposredno ispod groba 41 te ispod groba 8. Presjekao je neki stariji ukop, o čemu svjedoče nalazi dislociranih ulomaka lubanje iznad lubanje pokojnika iz groba 42

kao i nalazi dugih kostiju odloženih uz južni rub grobne rake. Južno od groba 42 nalazi se grob 47 koji nivelacijski odgovara ukopu groba 41, no ispod toga groba 47 također se nalazi još jedan grob koji 2004. g. nije istraživan, a visinski bi odgovarao ukopu groba 42. Pokojnik je na dno grobne rake položen u lijesu, u ispruženom položaju, glave okrenute blago poludesno, desne ruke prekrivene na zdjelici, a lijeve vjerojatno na zdjelici (ili ispružene?-dislocirane kosti ulne i radiusa). Kraj stopala desne noge pokojnika pronađen je odlično očuvan srebrni novac Matije Korvina - PN 17. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 11° prema jugu. Kostur SJ 130 nalazi se na ∇ 206,15 m. Dužina očuvanoga kostura: 174 cm.

Grob 43 - kostur odrasle individue (SJ 132 - ukop, SJ 133 - kostur, SJ 134 - zapuna - smeđa zemlja sa sitnom šutom) u \square D8d/D9b. Mrlja rake i ukop uočeni su na ∇ 206,21 m. Raka je pravokutnoga oblika, zaobljenih uglova. Ukupna dužina osi rake iznosi 1,90 m. Maksimalna širina (u predjelu kukova pokojnika/ce) iznosi 0,55 m. Uočeni su tragovi drvenoga lijesa sa širom stranicom kod glave. Pokojnik/ca je na dno grobne rake položen u drvenome lijesu u ispruženom položaju, ruku prekrivenih na trbuhu (desna), odnosno zdjelici (lijeva). Zanimljiva je naknadna situacija koja se dogodila nakon ukopavanja. Kostur pokojnika je stepeničasto "potonuo" u više razina tako da se lubanja nalazi na ∇ 206,02 m, sredina kralježnice na ∇ 205,87 m, zdjelica ∇ 205,78 m, femuri ∇ 205,60 m, a stopala ∇ 205,58 m. Istraživanje donjih slojeva (koje 2004. godine nije poduzeto) vjerojatno će odgovoriti na pitanje o uzroku takve pojave. Pojedine kosti su loše očuvane (zbog sastava tla). U zapuni je pronađeno nekoliko traka tkanine sa zlatnim nitima N-118. Tkanina sa zlatnim nitima je bila pronađena u predjelu nogu pokojnika/ce, a neki dijelovi i u području pojasa, ali ne pri samim kostima već 10-ak cm više u zapuni. Vjerojatno pripada samome pokojniku. U zapuni je bilo i nalaza keramike te 2 čavla. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 19° prema jugu. Lubanja kostura SJ 133 nalazi se na ∇ 206,02 m. Dužina očuvanoga kostura: 168 cm.

Grob 44 - kostur djeteta (SJ 135 - kostur) \square F10a/F9c, južnije od grobova 18 i 24. Grobna raka nije prepoznatljiva u okolnome SJ 94. Dijete je položeno na leđa u ispruženom položaju. Kostur je djelomično očuvan i vrlo poremećen. Položaj ruku nije moguće ustanoviti. Orijehtacija kostura S-J s otklonom od 25° prema istoku. Kostur SJ 103 se nalazi na ∇ 206,93 m. Ukop djeteta je pratio zid SJ 098. Dužina očuvanoga kostura: 22 cm.

Grob 45 - ostatak kostura vjerojatno većeg djeteta (SJ 136 - kostur). Nalazi se istočno od baroknog zida SJ 064, a južno od ostatka kostura iz groba 7. Očuvane su tek duge kosti (nogu?) *in situ*. Grob je vjerojatno presječen baroknim zidom, a kasnije i ukopom groba 7. Orijehtacija Z-I, detaljniji opisi nisu mogući. Kostur se nalazi na ∇ 206,25 m. Očuvana dužina kostura: 56 cm.

Grob 46 - kostur većeg djeteta (SJ 137 - kostur) u \square E9d. Očuvan je od donjeg dijela zdjelice na niže. Gornji dio kostura nedostaje (presječen mlađim ukopima, možda grobovima 26 i 27). Uočeni su tragovi drvenog lijesa. Između potkoljenica kostura iz groba 46 nalazila se dislocirana lubanja (U-177, ∇ 206,28 m). Orijehtacija Z-I s otklonom prema jugu od 6°. Kostur se nalazi na ∇ 206,23 m. Očuvana dužina kostura: 56 cm.

Grob 47 - kostur odrasle individue (SJ 139 - kostur) u \square D9a/D9d, istočno od zida SJ 005 i njegovih temelja SJ 007 te južno od groba 42 i zida SJ 020. Mrlja rake i ukop nisu uočeni, no kostur se nalazi u okolnome SJ 111. Kostur je dobro očuvan. Grob 47 nivelacijski odgovara ukopu groba 41 koji se nalazi nad grobom 42. Ispod groba 47 također se nalazi još jedan grob koji se 2004. g. nije istraživao (vidljiv u južnom profilu ukopa rake groba 42). Pokojnik je na dno grobne rake položen u ispruženom položaju, glave okrenute u desno, desne ruke ispružene, a lijeve prekrivene visoko na zdjelici. Uzduž lijeve strane kostura uočljiva je promjena u boji zemlje - svjetlije siva glina. Jasni tragovi drvenoga lijesa nisu ustanovljeni. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 20° prema jugu. Kostur SJ 139 nalazi se na ∇ 206,23 m. Dužina očuvanoga kostura: 171 cm.

Grob 48 - kostur većeg djeteta (SJ 143 - kostur) u \square D9a. Kostur je u vrlo lošem stanju, uočeni su tek tragovi lubanje, rebara i dugih kostiju. Propadanje kostiju uzrokovano je nekim kemijskim reakcijama tla. Na osnovi očuvanih ostataka, pretpostavljamo da se radi o ukopu većeg djeteta. Ukop je pratio liniju baroknoga zida SJ 64, dakle sjever-jug. Vjerojatno je i vremenski povezan (kasniji) s tom strukturom. Ukopan je relativno duboko, okolni sloj je SJ 111. Uočeni su tragovi drvenog lijesa. Orijehtacija kostura S-J s otklonom prema istoku od 11°. Kostur se nalazi na ∇ 206,22 m. Očuvana dužina kostura: 55 cm.

Grob 49 - kostur odrasle individue (SJ 140 - ukop, SJ 141 - kostur, SJ 142 - zapuna - smeđa zemlja miješana sa sitnom šutom) u \square D9b/E9a. Kostur je dobro očuvan, međutim desna strana (od podlaktične kosti do stopala) mu je oštećena ukopom SJ 083 (a možda i ranije ukopom groba 29). Raka je uočena na ∇ 206,17 m. Pravokutnoga je oblika, također sjevernim potezom oštećena ukopom SJ 083. Uočeni su tragovi drvenoga lijesa. Pokojnik je na dno grobne rake položen u drvenom lijesu, ispruženom položaju, glave okrenute u lijevo, desne ruke ispružene. Dislocirane kosti desne podlaktice ukazuju također na ispružen položaj. Orijehtacija kostura Z-I s otklonom od 15° prema jugu. Kostur SJ 141 nalazi se na ∇ 205,92 m. Dužina očuvanoga kostura: 177 cm.

Zaključna razmatranja

U zaključnim razmatranjima ističu su određene pojedinosti zamijećene tijekom ovogodišnjih istraživanja koje otvaraju niz pitanja, ali koje arheolozima daju i jasne smjernice za planiranje nastavka sustavnih arheoloških istraživanja.

Analiza i obrada rezultata istraživanja tek predstoji, a u ovome izvještaju bismo se tek osvrnuli na određene odnose između ponekih grobnih cjelina, zatim odnose između zidanih struktura kao i odnose između pojedinih grobnih cjelina i arhitekture koji su od izuzetnog značaja za interpretaciju arheološkog nalazišta Crkvari - crkva Sv. Lovre.

Arheološkim istraživanjima sjeverno od crkve otkriveni su dijelovi tlocrta prostorija i objekata, čija funkcija će se dokučiti daljnjim istraživanjem. Na osnovi sadašnjih rezultata možemo ustvrditi kako se radi o srednjovjekovnome arhitektonskome sklopu. Tijekom novoga vijeka došlo je možda do potpunoga negiranja i

napuštanja određenih objekata, a svakako do zadiranja u srednjovjekovnu arhitekturu, što je vidljivo u odnosu zidova SJ 023 i SJ 024 spram srednjovjekovnoga zida SJ 006. Novijim intervencijama podlegla je čitava površina u □ C8 i □ C9a,b, gdje se osim određenih dilatacija u zidu crkve jasno zamjećuje drukčija gradnja temelja crkve, zatim kasnije dogradnje (radi učvršćivanja temelja crkve?) - SJ 061. Zanimljivo je zatvaranje zidovima SJ 023 i SJ 063/064 nepravilnim kamenjem i ciglom popločene površine nazvane SJ 021. Prilikom sondiranja sjevernoga zida crkve, koje je obavio Konzervatorski odjel u Osijeku, upravo je na tome prostoru otkriven prolaz. Možda bismo mogli pomišljati na barokno otvaranje sjevernoga broda crkve radi dodavanja bočnoga oltara? Tada bi SJ 021 predstavljao podlogu barokne oltarne menze.

Još je jedan prolaz otkriven istraživanjem Konzervatorskoga odjela u Osijeku u sjevernome brodu crkve. Nalazi se nešto istočnije i to između kraja podnožja (sokla) crkve na istoku i pojačanja temelja crkve SJ 044 na zapadu, upravo na mjestu gdje je arheološkim istraživanjem 2004. g. otkriveno veće urušenje u temeljima crkve kao i postojanje većega recentnog ukopa SJ 083 sjevernije od toga područja. Možda se radi o gotičkome prolazu u neku sjevernu prostoriju? Naime, polukružni luk otvora za prolaz možda predstavlja rasteretnu strukturu ispod koje je za očekivati i postojanje dovratnika i nadvratnika šiljastoga luka, građenoga od profiliranih klesanaca koji su se mogli nalaziti i na unutrašnjem licu sjevernoga broda crkve. U svakome slučaju, ovaj prolaz predstavlja ulaz u prostoriju koja je dijelom definirana prošlogodišnjim istraživanjima. Radi se o prostoriji sakralnoga karaktera koja na istoku sadržava oltarnu menzu SJ 100 koju na istoku i sjeveru zatvaraju zidovi SJ 098, SJ 099 (=SJ 020), dok je nejasan njen gabarit na zapadu. Naime, na zapadu je taj prostor naizgled zatvoren zidovima SJ 063 i SJ 064, međutim, njihova struktura upućuje na mladu dataciju.

Iz srednjovjekovnoga vremena potječe struktura SJ 005 i njena temeljna stopa (?) SJ 007 te struktura SJ 144. Obje "penetriraju" u zid SJ 099, odnosno zid SJ 020, i dok bi se za SJ 144 moglo pomišljati da se radi o pilastru, nejasna je funkcija zida SJ 005/007. Također je zanimljiva činjenica da je zid SJ 020 pri kontaktu sa SJ 005/007 vrlo plitko temeljen, odnosno leži na smeđoj zemlji, dok je u nastavku prema istoku duboko ukopan u zdravicu. Neobičan je blagi polukružni oblik zida SJ 098 kao i širina toga zida (84 cm) koja odudara od širine zida SJ 099 (106 cm) s kojim je organski povezan. Zid SJ 098 izlazi ispod prvog potpornjaka gotičke crkve te se postavlja pitanje nije li crkva Sv. Lovre imala nekoliko gotičkih faza gradnje ili čak još starijih. Nije li u nekoj fazi crkva imala dodatak na sjeveru - sakristiju? Ili čak možemo pomišljati na postojanje nekoga zasebnoga starijega sakralnoga objekta? Također, nastavak istraživanja dalje prema sjeveru pružit će sliku o tlocrtu te prostorije i funkciji strukture SJ 013 kao i o eventualnim daljnjim prostorijama možda samostanskoga karaktera koje naznačuju tek dijelom otkrivene strukture SJ 035 i SJ 013.

Što se tiče razine hodne površine u novootkrivenoj prostoriji vjerojatno sakralnoga karaktera, jedini oslonac za pretpostavku predstavlja tek dijelom očuvana niža razina neposredno istočno uz oltarnu menzu SJ 100. Na ostalim dijelovima nisu uočeni tragovi podnice zbog učestalih ukopavanja pokojnika. Ipak, ova se niveleta prepoznaje i u specifičnosti gradnje sjevernog broda crkve (vodoravna dilatacija u današnjim temeljima), (slika 2).

Istraženih 49 grobnih cjelina predstavlja tek dio ukopa koji su obavljani na ovome prostoru. Tijekom istraživanja zamijećen je niz ostataka grobnih raka (mrlja samih dna njihovih zapuna i ukopa) koje su bile uništene kasnijim ukopavanjem. Zbog učestalosti ukopavanja došlo je i do stvaranja specifičnoga sloja s puno nalaza dislociranih ljudskih kostiju koji se sastojao od miješane zemlje, odnosno od zapuna starijih grobnih cjelina (SJ 004) u kojemu i nije bilo moguće razlučiti ukope raka grobova. Stoga je vrlo teško razlučiti koji grobovi pripadaju novovjekovnome razdoblju, a koji kasnosrednjovjekovnome.

Zajedničko je svim grobnim cjelinama da u njima nisu pronađeni dijelovi nošnje i nakita, npr. pojase kopče, kopčice, prstenje i slično. Ipak, određeni grobovi svojim odnosom spram arhitekture i svojim međusobnim odnosom daju nam smjernice o vremenu iz kojega potječu. Tako grob 11 jasno ukazuje na to da se vrijeme ukopavanja dogodilo prije izgradnje zida SJ 005/007, odnosno SJ 020. Grob 42 zbog nalaza novca Matije Korvina upućuje na doba ukopa ne prije kraja 15. st. Nadalje, grob 7 ukazuje na vrijeme ukopavanja nakon izgradnje (baroknih?) zidova SJ 063 i 064. Grob 7 je oštećen mladim grobom 5, a grob 5 je oštećen još kasnijim ukopom groba 9. Grob 9 je, pak, oštećen recentnim ukopom SJ 083. I niz drugih ukopa svojim međusobnim odnosom predstavljaju pokazatelje za daljnje analize. Stratigrafska analiza ukopa grobnih cjelina zahtjeva detaljan i dugotrajan rad koji nadilazi mogućnosti preliminarnog uvida u rezultate istraživanja koji se donose ovim izvješćem. Međutim, okvirno je za sada moguće reći da znatni broj grobnih cjelina potječe iz razdoblja novoga vijeka (uglavnom su to ukopi male djece), zatim da postoji horizont ukopa iz kasnoga srednjega vijeka te horizont ukopa koji datiraju prije gradnje sjevernoga objekta.

Uočljiva je velika smrtnost djece, kako tijekom novoga vijeka tako i u srednjovjekovnome razdoblju, kada je sjeverni objekt bio u funkciji (usporedi orijentaciju grobova 18, 23, 24, 34 i 44). Smrtnost djece je najveća u dobi oko samoga rođenja (tablica 1). Pokojnici su u grobne rake polagani u drvenim ljesovima pačetvorinasta oblika, u ispruženom položaju na leđima. Eventualne zakonitosti oko položaja ruku, odnosno podlaktica (ispružene, na zdjelici ili prekrizene na prsima) promatrat će se tek nakon detaljne stratigrafske analize i vremenskog opredjeljivanja grobnih cjelina.

Dakako, i nakon detaljne obrade rezultata istraživanja 2003. i 2004. g., ostat će niz otvorenih pitanja koja će svoje odgovore naći tek u nastavku sustavnih arheoloških istraživanja ovog lokaliteta.

Tablica 1. Pregled osnovnih podataka o grobnim cjelinama na lokalitetu Crkvari-Sv. Lovro, god. istraživanja 2003.-2004.

Broj groba ⁸	Orijentacija ⁹	▽	Dužina kostura ¹⁰	Pretpostavljena dob u trenutku smrti ¹¹	Trag rake / lijesa	Položaj ruku
1	Z-I, 32° → J	206,90	60 cm	dojenče, do 3 mjeseci	+/-	nepoznat
2	I-Z?	206,81	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt?	-/-	nepoznat
3	Z-I (raka)	dijete 206,15 odrasli 206,09	?	? poremećene kosti djeteta i odrasle osobe	+/-	nepoznat/ispružen?
4	Z-I, 15° → J	206,67	(78 cm)	dojenče, do 10 mjeseci	-/-	ispružen
5	Z-I, 8° → J	206,25		odrasla osoba	+/+	na trbuhu: lijeva visoko na zdjelici, desna nisko na prsima
7	Z-I	206,24		odrasla osoba	+/-	nepoznat
8	Z-I, 5° → J	206,50		odrasla osoba	+/+	ispružen
9	Z-I, 11° → J	206,57		odrasla osoba	+/-	nepoznat
10	Z-I, 3° → S	206,58	(58 cm)	dojenče, do 3 mj.	-/-	ispružen? (lijeva; desna nedostaje)
11	Z-I, 2° → S	206,29	(93 cm)	malo dijete, do 3 g.	-/+	ispružen; blago svinut prema zdjelici
13	Z-I, 25° → J	206,88	61 cm	dojenče, do 3 mjeseci	+/-	ispružen (desna podlaktica blago zakrenuta prema zdjelici)
14	Z-I, 20° → J	206,82	52 cm	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	ispružen
15	Z-I, 7° → J	206,80	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
16	Z-I, 17° → J	206,56	(62 cm)	dojenče, do 3 mjeseci	+/+	desna nedostaje, lijeva ispružena ili na zdjelici?
17	Z-I, 16° → J	206,50	(109 cm)	dijete, oko 5 g.	+/-	ispružen
18	Z-I, 28° → J	206,82	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
19	Z-I, 30° → J	206,47	(47 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	ispružen? (desna nedostaje, lijeva ispružena)
20	Z-I, 12° → J	206,53	(62 cm)	dojenče, do 3 mjeseci	-/+	desna nedostaje, lijeva vjerojatno ispružena
21a	Z-I, 16° → J	207,12	(70 cm)	dojenče, do 8 mjeseci	-/-	nepoznat
21b	Z-I, 14° → J	207,06	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
22	Z-I, 24° → J	206,42	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt.	-/-	nepoznat
23	J-S, 8° → Z	207,00	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat

8 Grob br. 6 zabilježen je 2003. g. U istraživanju 2004. prepoznata je mrlja grobne rake, međutim, kostur nije pronađen. Grobu br. 12, zabilježen također 2003. g., u istraživanjima 2004. g. nije registrirana mrlja grobne rake te je taj broj ostao nepotpunjen.

9 Orijentacija Z-I znači: glava na zapadu, noge na istoku. Otklon u stupnjevima je prikazan za odstupanje glave (odnosno linije glava-noge) od linije zapad-istok.

10 Podatak se iznosi samo za grobne cjeline u kojima je pokopano dijete radi preliminarnog uvida u odnos smrtnosti djece i odraslih. U zagradi se donosi pretpostavljena dužina kostura u slučaju kada on nije u cjelosti očuvan.

11 Podatak o dobi u trenutku smrti nije stručno provjeren. Antropološka analiza dat će točne rezultate.

Broj groba	Orijentacija	▽	Dužina kostura	Pretpostavljena dob u trenutku smrti	Trag rake / lijesa	Položaj ruku
24	J-S, 2° → I	206,78	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
25	Z-I, 19° → J	206,47	(92 cm)	malo dijete, do 3 g.	-/+	desna nedostaje, lijeva podlaktica na trbuhu
26	Z-I, 17° → J	206,43	(70 cm)	dojenče, do 8 mjeseci	-/+	nepoznat
27	Z-I, 17° → J	206,34	(73 cm)	dojenče, oko 8 mjeseci	+/+	nepoznat
28	Z-I, 32° → J	206,45		odrasla osoba	-/-	nepoznat
29	Z-I, 17° → J	206,34		odrasla osoba	-/-	nepoznat
30	Z-I, 3° → J	206,32	(100 cm)	dijete, do 5 g.	-/+	nepoznat
31	Z-I, 11° → J	206,24 m	(85 cm)	malo dijete, do 2 g.	-/-	nepoznat
32	Z-I, 11° → J	206,76	109 cm	dijete, oko 5 g.	-/-	na zdjelici
33	Z-I, 11° → J	206,58		odrasla osoba	+/-	na zdjelici (lijeva nisko na zdjelici, desna visoko iznad zdjelice, prekrivena na trbuhu)
34	J-S, 3° → I	207,00	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
35	Z-I, 18° → J	206,28	(77 cm)	dojenče, do 1 g.	-/-	nepoznat (desna na prsima?)
36	Z-I, 1° → S	206,67		odrasla osoba	-/-	ispružen?
37	Z-I, 50° → J	206,40	(70 cm)	dojenče, do 8 mjeseci	-/+	ispružen?
38	Z-I, 18° → J	206,29		odrasla osoba	+/+	nepoznat
39	Z-I, 4° → J	206,32	(75 cm)	dojenče, oko 8 mjeseci	-/+	nepoznat
40	Z-I, 9° → J	206,16		odrasla osoba	+/+	na prsima
41	Z-I, 8° → J	206,17		odrasla osoba	+/+	lijeva nisko na prsima, desna na trbuhu
42	Z-I, 11° → J	206,15		odrasla osoba	+/+	na zdjelici
43	Z-I, 19° → J	206,02		odrasla osoba	+/+	desna na trbuhu, lijeva na zdjelici
44	S-J, 25° → I	206,93	(oko 50 cm)	novorođenče, perinatalna smrt	-/-	nepoznat
45	Z-I	206,25		veće dijete/ adolescent?	-/-	nepoznat
46	Z-I, 6° → J	206,23	(115 cm)	dijete, do 6 g.	-/+	nepoznat
47	Z-I, 20° → J	206,23		odrasla osoba	-/-	desna ispružena, lijeva visoko na zdjelici
48	S-J, 11° → I	206,22		veće dijete?	-/+	nepoznat
49	Z-I, 20° → J	205,92		odrasla osoba	+/+	ispružen

Tablica 1. Pregled osnovnih podataka o grobnim cjelinama na lokalitetu Crkvari-Sv. Lovro, god. istraživanja 2003.-2004.

Table 1. Overview of most important data on collective burials at the Crkvari-St. Lawrence site, excavation years 2003-2004

Literatura

- Đurić T., Feletar D. 2002, Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, Zagreb
- Tomičić Ž., Krznar S., Osterman J., Novak M. 2004, Arheološko-konzervatorska istraživanja crkve Sv. Lovre kraj sela Crkvara u općini Orahovica (2003.), ObavijestiHAD XXXVI/1, Zagreb, 156-162.
- Vukičević-Samaržija, D. 1986, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb.

Summary

The Church of St. Lawrence (originally Gothic, later remodelled in baroque style) near Crkvari (Orahovica Municipality) is situated on a hilltop with a view of the entire broader area (Map 1). A deep moat and a wall of earth surround it. According to the profile of the southern portico, the Gothic phase of the Church was dated approximately to the fifteenth century.

In 2003, the Institute of Archaeology in Zagreb conducted a systematic archaeological conservation excavation, which resulted in the discovery of a part of the medieval and baroque architecture north of the Church, and of numerous graves. In 2004 the excavations continued in the area north of the church (Fig. 2). A total of 49 graves were investigated, which represent only a part

of the burials conducted in this area. Numerous gravecuts and gravefillings remains were noted (stains of the bottoms of their fillings and of burials), which were destroyed by later burials. Due to the frequency of burials, a specific layer was created with numerous finds of dislocated human bones, which consisted of mixed earth, i.e. fillings of older grave burials, in which it was not possible to distinguish between individual burials. Finds of three green glazed mugs that can be linked to liturgical use are also characteristic of this layer. In spite of the turbulence of the modern age, two medieval burial horizons (before and after construction of the medieval structure north of the church), and a more recent burial horizon can be identified. The dead were laid into graves in wooden coffins, without any enclosed objects such as buckles, brooches, rings, etc. A high infant mortality rate is evident.

Parts of the outline of rooms and facilities of the medieval architectural structure that were damaged by more recent rebuilding and intervention were also unearthed. On the basis of excavations conducted so far, we can conclude that the unearthed parts of the structure with a preserved mensa had a religious purpose and that they belonged to a sacristy or a former church (Fig. 3). Some walls may represent a part of a ground plan of a monastery complex. Further archaeological excavations shall provide a clearer picture.